

Аналіз формування споживчих витрат домогосподарств під впливом соціальних надходжень

С. БУРЛУЦЬКИЙ,
кандидат економічних наук
Донбаська державна машинобудівна академія
м. Краматорськ

У статті викладені основні результати аналізу впливу соціальних надходжень у бюджеті домогосподарств та їхній вплив на споживчі витрати. Визначені потенційні втрати, які несе домогосподарство у результаті дії інфляційних чинників.

В статті изложены результаты анализа влияния социальных поступлений в бюджеты домохозяйств и их влияние на потребительские расходы. Определены потенциальные потери, которые несет домохозяйство в результате действия инфляционных факторов.

The article presents the basic results of the analysis of influence of social receipts in budgets of households and their influence on consumer expenses. Potential losses of a household as a result of action of inflationary factors are defined.

Ключові слова: домогосподарство, дохід, субсидія, споживчі витрати, соціальна допомога.

Постановка проблеми та аналіз останніх публікацій. Побудова сучасної соціальної держави вимагає розробки адекватних транзитивній економіці України програм соціальної підтримки та допомоги малозабезпеченим верствам населення. Як доведено в наших попередніх дослідженнях, за досить низьких рівнів доходу превалює споживання переважно низькоякісних товарів, а споживчий кошик є ненасиченим або прагне до нижньої межі насичення¹.

Виходячи з вищевказаного, науковою проблемою є визначення чинників, що обумовлюють кількісні та якісні характеристики процесу споживання щодо найменш забезпечених верств суспільства. Питання бідності, вимірювання її масштабів та заходів державної політики, спрямованих на її подолання, не є новими для вітчизняної науки. Комплексний теоретичний та емпіричний аналіз цієї проблеми проведе-

но у роботах Е. М. Лібанової², Т. С. Заславської³, Л. М. Черенко⁴ та інших фахівців, що є якісним підґрунтям для проведення подальших досліджень.

Сучасна система соціальної підтримки налічує декілька складових, які розрізняються за ступенем адресності, критеріями надання, механізмами фінансування. Якщо цільовою функцією соціальної підтримки вважати поліпшення добробуту малозабезпечених домогосподарств, то соціальні виплати поділяються, по-перше, на ті, що збільшують дохід, по-друге, — ті, що спрямовані на субсидювання споживання визначених товарів та послуг. Головним представником другої групи є житлові субсидії, надання яких обумовлено системою нормативних актів⁵. В останніх дослідженнях переважає думка про недостатню ефективність та необхідність удосконалення такого типу соціальної допомоги, але аргументи, що наводяться дослідниками, мають описовий характер і не базуються на методах кількісного формалізова-

¹ Бурлуцький С., Бурлуцька С. Методологія формалізації споживчих витрат в сучасних умовах / С. Бурлуцький, С. Бурлуцька // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 4 (82). — С. 3–11.

² Лібанова Е. М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки / Е. М. Лібанова. — К.: КНЕУ, 2008. — 328 с.

³ Заславська Т. С. Соціально-трансформаційна структура економіки України / Т. С. Заславська // Суспільство та економіка. — 2007. — № 5. — С. 24–27.

⁴ Черенко Л. М. Новий погляд на проблему української бідності / Л. М. Черенко // Демографія та соціальна економіка. — 2008. — № 1. — С. 75–84.

⁵ Про вдосконалення порядку призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.1999 р. № 822 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 20. — С. 169; Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 656 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 16. — Ст. 675; Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 р. № 848 // Інформаційний бюлетень НКРЕ. — 2004. — № 8.

ного аналізу⁶. Отже, для більш точного вимірювання дієвості системи державної соціальної допомоги потрібно розробити інструментарій, що дозволить визначити формальні критерії ефективності соціальних надходжень у бюджети домогосподарств.

Мета статті – розробити формальні критерії ефективності забезпечення споживчих витрат домогосподарств соціальними надходженнями на ґрунті кількісного аналізу.

Основні результати дослідження. Можна припустити, що споживчий бюджет домогосподарства (I) витрачається на придбання двох груп товарів. До першої групи потрібно віднести споживання комунальних послуг, а до другої – усі інші товари споживчого кошика. Диференційованість товарів другої групи не дозволяє визначити середній рівень цін, а отже, агрегованою ціною будемо вважати вартість однієї грошової одиниці, тобто $P_{cm} = 1$ грн. Таким чином, економічна оцінка обсягів товарів другої товарної групи (X_{cm}) відповідає бюджету, витраченому на їх придбання. Тоді інтегральна оцінка максимальної кількості товарів другої групи визначатиметься за формулою:

$$X_{cm_{max}} = \frac{I}{P_{cm}} = \frac{I}{1} = I. \quad (1)$$

Одиницею вимірювання обсягів товарів першої групи ($X_{kn} = 1$) слід вважати витрати на комунальні послуги за нормативами споживання. Вартість одиниці такого товару (P_{kn}) відповідатиме сумі комунальних платежів за нормативами споживання. Таким чином, максимальний обсяг споживання комунальних послуг буде дорівнювати:

$$X_{kn_{max}} = \frac{I}{P_{kn}}. \quad (2)$$

Отримані показники дозволяють побудувати лінію бюджетного обмеження домашнього господарства, що її представлено на рис. 1. Нахил цієї кривої за прийнятих нами умов визначатиметься тільки ціною P_{kn} . Тангенс нахилу функції бюджетного обмеження до лінії абсцис буде дорівнювати:

$$\tan \alpha_0 = -\frac{P_{kn}}{P_{cm}} = -P_{kn}. \quad (3)$$

Обсяг фактичного споживання комунальних послуг у короткостроковому періоді характеризується дуже незначною волатильністю. Це пояснюється тим, що величина P_{kn} найбільшою мірою обумовлюється капітальними активами домогосподарства (житлове приміщення, побутова техніка) та його

розміром (кількістю осіб, що входять до домогосподарства), а у короткостроковому періоді ці чинники не змінюються. Прийmemo, що обсяг споживання комунальних послуг зафіксовано на рівні $X_{kn} = 1$. Таким чином рівновага домогосподарства буде характеризуватися точкою А та обсягом споживання товарів другої групи X_{cm_A} .

В межах соціальної підтримки домогосподарство може отримати житлову субсидію. Згідно із законодавством розмір субсидії (S) визначається як різниця між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо у межах норм споживання з урахуванням пільг, які надаються відповідно до чинного законодавства, і обсягом визначеного Кабінетом Міністрів України обов'язкового відсотка платежу⁷. Отже,

$$S = P_{kn} \times X_{kn} - \beta \times I, \quad (4)$$

де β – максимальна частка витрат на комунальні послуги згідно із законодавством про надання субсидій;

X_{kn} – обсяг споживання комунальних послуг згідно з нормами споживання (приймаємо рівним «1»).

Таким чином, для домогосподарства ринкова ціна комунальних послуг скорочувалася на розмір субсидії, але тільки в межах нормативів споживання (за $X_{kn} \leq 1$). При збільшенні споживання оплата розраховується за ринковою ціною.

Якщо формалізовано викласти умови надання житлової субсидії, то можна визначити нижню межу споживання комунальних послуг (X_{kn_0}), яка не передбачає субсидювання:

$$\begin{aligned} S &= P_{kn} \times X_{kn_0} - \beta \times I = 0; \\ X_{kn_0} &= \frac{\beta \times I}{P_{kn}}. \end{aligned} \quad (5)$$

З урахуванням рівняння бюджетного обмеження відповідний обсяг інших споживчих товарів буде дорівнювати:

$$\begin{aligned} X_{kn_0} \times P_{kn} + X_{cm_0} \times P_{cm} &= I; \\ \frac{\beta \times I}{P_{kn}} \times P_{kn} + X_{cm_0} \times 1 &= I; \\ X_{cm_0} &= (1 - \beta) \times I. \end{aligned} \quad (6)$$

Субсидія буде надаватися, поки обсяг споживання комунальних послуг не досягне нормативу споживання. Графічно цей процес ілюструється горизонтальною ділянкою ВС (див. рис. 1). Надання житлової субсидії призведе до формування нової лінії бюджетного обмеження. Максимальний обсяг

⁶ Макарова О. В. Соціальні програми в Україні: проблеми реалізації та шляхи реформування / О. В. Макарова // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – № 1–2. – С. 63; Андрієнко І. С. Питання вдосконалення юридичного механізму надання соціальних допомог малозабезпеченим особам / І. С. Андрієнко // Південноукраїнський правовий часопис. – 2008. – № 1. – С. 97; Хандріх Л., Бетлій О. Принципи і способи функціонування адресної соціальної допомоги: рекомендації для України / Л. Хандріх, О. Бетлій. – Берлін/Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька консультативна група. – 2008. – С. 11.

⁷ Про вдосконалення порядку призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.1999 р. № 822 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 20. – С. 169.

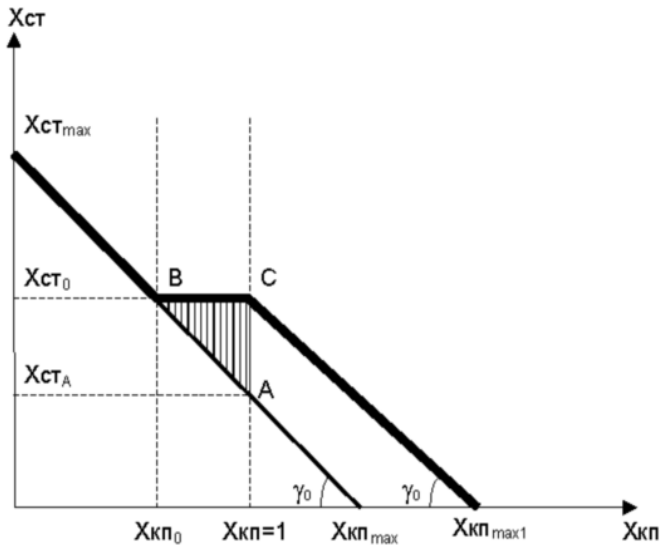

Рис. 1. Вплив субсидії на лінію бюджетного обмеження домогосподарства

споживання товарів другої групи буде незмінним, а максимальний обсяг комунальних послуг ($X_{кп_{max1}}$) складатиметься з одиниць, отриманих за рахунок субсидії ($X_{кп1} - X_{кп0}$), або ВС, та додаткових одиниць, які можна отримати за ціною комунальних послуг (на ці додаткові одиниці можна використати частину доходу у розмірі $P_{ст} \times X_{ст0}$). Оскільки $P_{ст}$ прийнято рівним «1», то:

$$X_{кп_{max1}} = 1 + \frac{(1-\beta) \times I}{P_{кп}} \quad (7)$$

У результаті буде отримана ламана лінія бюджетного обмеження домашнього господарства. Слід зазначити, що лінія «С $X_{кп_{max1}}$ » паралельна базовій лінії бюджетного обмеження (це пояснюється незмінним співвідношенням ціни комунальних послуг ($P_{кп}$) і ціни споживчих товарів другої групи ($P_{ст}$)). Якщо початкова точка споживчої рівноваги належала ділянці «ВА», то трикутник «ВСА» характеризуватиме усі можливі траєкторії переходу (вертикальний зсув) до ділянки субсидіювання «ВС». Відрізок «СА» характеризує максимальний обсяг житлової субсидії (оскільки $C_A \times P_{ст} = CA \times 1 = CA$).

Проведемо аналіз впливу цін комунальних послуг на формування лінії бюджетного обмеження та обсягу субсидіювання. Підвищення агрегованої ціни на комунальні послуги до рівня $P_{кп2}$ викликає скорочення максимального обсягу споживання товарів першої групи за відсутності субсидії до $X_{кп_{max2}}$.

Як видно із рис. 2, лінія бюджетного обмеження зміститься ліворуч, що зменшить нижню межу споживання комунальних послуг, яка не передбачає субсидіювання до рівня $X_{кп02}$. За умов надання житлової субсидії сформується ламана крива « $X_{ст_{max}}B_2CX_{кп_{max1}2}$ » з останньою ділянкою, рівнобіжною до лінії « $B_2X_{кп_{max2}}$ ».

Підвищення цін компенсується збільшенням житлової субсидії. Оскільки житлова субсидія дозволяє збільшувати споживання комунальних послуг без скорочення споживання інших благ, то раціональне домогосподарство завжди буде прагнути до стану рівноваги у точці «С» (див. рис. 2.).

Дохід домашнього господарства складається з доходу від чинників виробництва та соціальних трансфертів, отриманих від держави (житлова субсидія не враховується, бо надається в безготівковій формі та поступає у бюджети організацій, що надають комунальні послуги). Аналізуючи залежність 4, можна стверджувати, що розмір житлової субсидії при збільшенні доходу скорочується. Таким чином соціальні програми частково компенсують дію одна одної. Визначимо масштаби такої компенсації, а усі графічні ілюстрації наведемо на рис. 3.

Будемо вважати, що у базовому випадку домогосподарство отримує дохід на рівні I та житлову субсидію S . Одержання соціальної допомоги у розмірі Is_1 призводить до збільшення доходу. Таким чином, новий розмір субсидії дорівнюватиме:

$$\begin{aligned} S_1 &= P_{кп} - \beta \times (I + Is_1); \\ S_1 &= P_{кп} - \beta \times I - \beta \times Is_1; \\ S_1 &= S - \beta \times Is_1. \end{aligned} \quad (8)$$

Отже, додаткові обсяги соціальної допомоги, що надходять до бюджету домогосподарства, призводять до скорочення житлової субсидії у розмірі:

$$\Delta S_1 = -\beta \times Is_1 \quad (9)$$

Подальше зростання соціальної допомоги скорочуватиме розмір субсидії, поки вона не досягне нульового значення. Збільшення соціальної допомоги на кожному етапі призводить до рівнобіжного зсуву лінії бюджетного обмеження праворуч (від лінії I до лінії $I + Is_2$). Наслідком збільшення обсягу соціальної допомоги буде

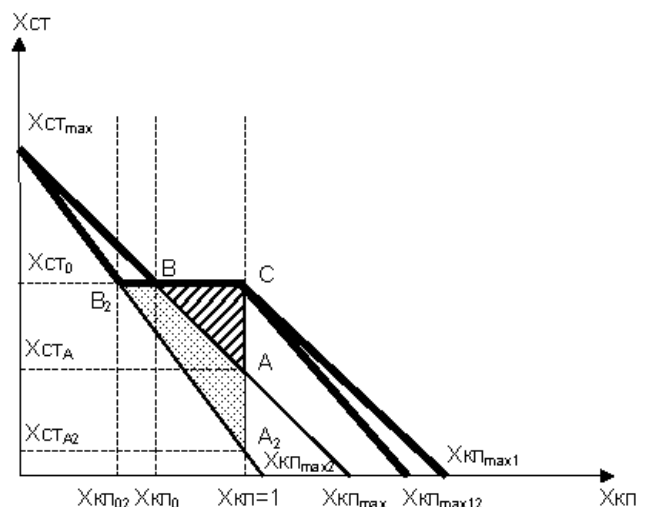

Рис. 2. Вплив підвищення вартості комунальних послуг та субсидії на лінію бюджетного обмеження домогосподарства

також зростання нижньої межі споживання комунальних послуг від $X_{кп0}$ до $X_{кп02}$. На перший погляд це явище здається тільки теоретично можливим, але якщо домогосподарство (наприклад, багатодітна сім'я) займає житлове приміщення значно меншого розміру, ніж це обумовлено нормативами⁸, то обсяг споживання $X_{кп}$ буде меншим за одиницю. У результаті зростання обсягу готівкової соціальної допомоги таке домогосподарство може припинити відповідати умовам надання житлової субсидії.

Точка рівноваги домогосподарства буде переміщатися від позиції «С» до позиції «С₃» (див. рис. 3), що буде супроводжуватись зменшенням площини заштрихованого трикутника, тобто скороченням обсягу надання житлової субсидії.

На базі рівнянь 9 та 4 можна отримати обсяг готівкових субсидій, який повністю компенсує дію житлової субсидії:

$$\begin{aligned} S + \Delta S_3 &= 0; \\ R_{кп} - \beta \times I - \beta \times I s_3 &= 0; \\ I s_3 &= \frac{1}{\beta} \times R_{кп} - I. \end{aligned} \quad (10)$$

Отже, готівкова субсидія як засіб заміщення дії житлової субсидії має мультиплікативну залежність від вартості комунальних послуг (мультиплікатор залежить від максимально допустимої частки витрат домогосподарств на комунальні послуги) та зворотну залежність від базового бюджету домогосподарства.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що житлова субсидія як інструмент соціальної підтримки домогосподарств ефективно виконує свої функції і допомагає обмежити витрати домогосподарств на товари першої групи в умовах підвищення цін. Але це підвищення є наслідком не інфляційних процесів, а сезонного коливання вартості комунальних послуг. Крім того, заміна безготівкових житлових субсидій готівковими виплатами (за збереження базових обсягів споживання) є нераціональною в умовах існуючої нормативної бази та обмежених можливостей державного фінансування.

Проведемо аналіз впливу субсидії на бюджетне обмеження з урахуванням інфляції. За таких умов будуть підвищуватися ціни як на комунальні послуги, так і на товари другої споживчої групи. Вважатимемо, що індекс інфляції (підвищення цін) склав деяку величину π . На цей індекс збільшаться ціни на товари першої та другої групи, а максимальний обсяг споживання складе відповідно:

$$X_{ст_{max}(\pi)} = \frac{I}{\pi \times P_{ст}} \quad (11)$$

$$X_{кп_{max}(\pi)} = \frac{I}{\pi \times R_{кп}} \quad (12)$$

Зазначимо, що на відміну від передумов попереднього стану аналізу ціна споживчих товарів другої групи має значення відмінне від одиниці, а отже, весь ординат не може більше асоціюватися з доходом. Однакове зростання цін не змінить нахил функції бюджетного обмеження, а тому інфляція призведе до формування нової функції, рівнобіжної до базової та розташованої ліворуч (рис. 4).

В базовій точці «А» домогосподарство знаходиться у стані рівноваги та не отримує субсидії. Таким чином, доходи та обсяги товарів (послуг) розподіляться між товарними групами так:

$$\begin{aligned} I &= I_{кп} + I_{ст}; \\ I &= \beta \times I + (1-\beta) \times I; \\ X_{ст_A} &= \frac{(1-\beta) \times I}{P_{ст}}; \\ X_{кп} &= 1. \end{aligned} \quad (13)$$

Якщо в умовах інфляційного підвищення цін обсяг споживання комунальних послуг не змінюється, то частина доходу, що витрачається на комунальні послуги, складатиме:

$$I_{кп}(\pi) = X_{кп} \times R_{кп} \times \pi = I_{кп} \times \pi = \beta \times I \times \pi. \quad (14)$$

Таким чином, обсяг споживання товарів другої групи після підвищення цін буде дорівнювати:

$$X_{ст(\pi)} = \frac{I - I_{кп}(\pi)}{P_{ст} \times \pi} = \frac{I - \beta \times I \times \pi}{P_{ст} \times \pi} = \frac{I(1-\beta \times \pi)}{P_{ст} \times \pi}. \quad (15)$$

Отже, інфляція скоротить споживання інших споживчих товарів на величину, що розраховується за формулою:

$$\begin{aligned} \Delta X_{ст(\pi)} &= X_{ст\pi} - X_{ст_A} = \frac{I(1-\beta \times \pi)}{P_{ст} \times \pi} - \frac{(1-\beta) \times I}{P_{ст}}; \\ \Delta X_{ст(\pi)} &= \frac{I(1-\beta \times \pi) - (1-\beta) \times I \times \pi}{P_{ст} \times \pi} = \frac{(1-\pi) \times I}{P_{ст} \times \pi}. \end{aligned} \quad (16)$$

Підвищення цін на комунальні послуги сформує формальні умови для отримання домогосподарством житлової субсидії. Обсяг субсидії буде визначатися залежністю, яка отримана після трансформації рівняння (4):

$$S = R_{кп} \times \pi - \beta \times I,$$

де β – максимально допустима частка доходу, що згідно із законодавством може витрачатись на оплату комунальних послуг.

А з урахуванням першої складової формули (13) отримаємо:

$$S = \beta \times I \times \pi - \beta \times I = \beta \times I \times (\pi - 1). \quad (17)$$

Кошти, зекономлені у результаті отримання субсидії, забезпечать збільшення обсягів споживання товарів другої групи. Таким чином, надання субсидії ілюструється рівнянням:

$$\Delta X_{ст(\pi)} = \frac{\beta \times I \times (\pi - 1)}{P_{ст} \times \pi}. \quad (18)$$

Визначимо максимальне значення індексу інфляції, вплив якого може бути скомпенсований житло-

⁸ Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 656 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 16. – Ст. 675.

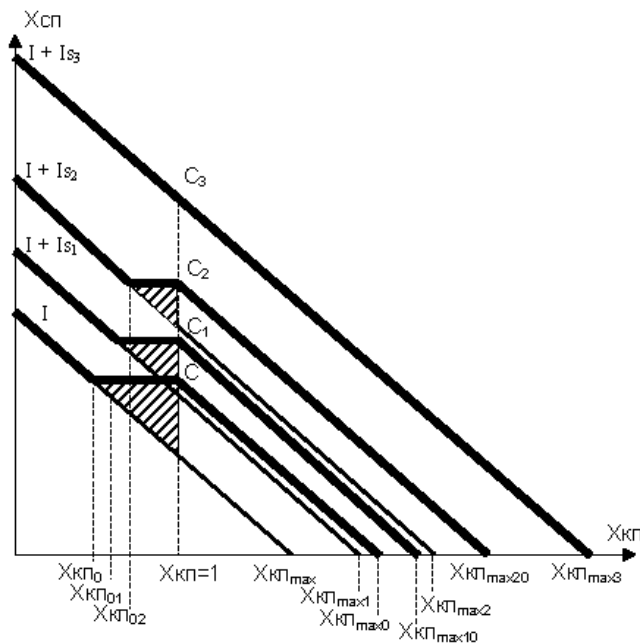

Рис. 3. Компенсація дії житлової субсидії у процесі збільшення доходу домогосподарств

вою субсидією. Для цього, використовуючи залежності 16 та 18, розв'яжемо відносно індексу інфляції таке рівняння:

$$\begin{aligned} \Delta X_{ст(\pi)} + \Delta X_{ст(\beta)} &= 0; \\ \frac{(1-\pi) \times I}{P_{ст} \times \pi} + \frac{\beta \times I \times (\pi-1)}{P_{ст} \times \pi} &= 0; \\ (1-\pi) \times I + \beta \times I \times (\pi-1) &= 0; \\ \pi &= 1. \end{aligned}$$

Отримані результати свідчать, що повна компенсація можлива тільки за відсутності інфляції, а це не відповідає прийнятним умовам аналізу. Таким чином, будь-яке інфляційне підвищення цін на усі товари споживчого кошика призводить до втрат домогосподарств, які не можуть бути компенсовані житловою субсидією. Формально в умовах інфляції завжди виконується умова:

$$\begin{aligned} \frac{\Delta X_{ст(\pi)} + \Delta X_{ст(\beta)}}{P_{ст} \times \pi} &< 0; \\ \frac{(1-\pi) \times I}{P_{ст} \times \pi} + \frac{\beta \times I \times (\pi-1)}{P_{ст} \times \pi} &< 0; \\ \frac{\beta \times I \times (\pi-1) - (\pi-1) \times I}{P_{ст} \times \pi} &< 0; \\ \frac{-(1-\beta) \times (\pi-1) \times I}{P_{ст} \times \pi} &< 0. \end{aligned} \quad (19)$$

Недоспоживання споживчих товарів другої групи не може бути повністю покрито за рахунок готівкових соціальних допомог, що збільшуватимуть дохід, але неможливо стверджувати і про абсолютну неефективність субсидіювання. Якщо розглянути інші вихідні умови та вважати, що домогосподарство має дохід, який не дозволяє отримувати житлову субсидію, то попередні рівняння трансформуються так:

$$X_{стA} = \frac{I - P_{кп} \times X_{кп}}{P_{ст}}; \quad (20)$$

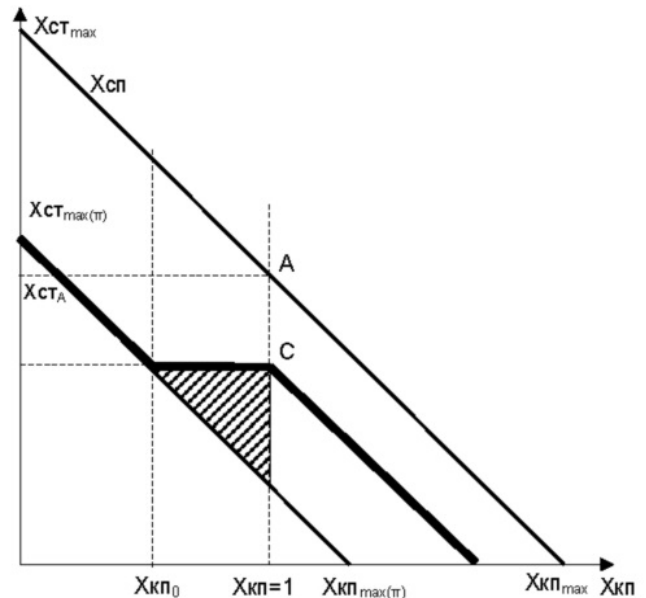

Рис. 4. Вплив інфляції на лінію бюджетного обмеження домогосподарства (базові умови та субсидія)

$$X_{ст(\pi)} = \frac{I - P_{кп} \times X_{кп} \times \pi}{P_{ст} \times \pi}; \quad (21)$$

$$\Delta X_{ст(\pi)} = \frac{I - P_{кп} \times X_{кп} \times \pi - (I - P_{кп} \times X_{кп}) \times \pi}{P_{ст} \times \pi} = \frac{-I(\pi-1)}{P_{ст} \times \pi}. \quad (22)$$

Відповідно до рівняння 22 втрати у споживанні товарів другої групи будуть більшими, ніж у випадку надання житлової субсидії (рівняння 19). Нами формально доведено, що в умовах інфляції механізм субсидіювання частково втрачає свою ефективність. Додатково слід враховувати негативні наслідки часових лагів між інфляційним підвищенням цін та переглядом обсягів субсидій та соціальної допомоги.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати тільки основні формалізовані залежності, що забезпечують базу дослідження ефективності системи соціальної допомоги і лише частково розкривають причини, що призводять до втрати результативності державної підтримки в умовах кризового стану економіки.

Висновки. Існуюча система державних житлових субсидій найбільш дієва в умовах стабільних цін, а під час інфляційних процесів втрачає частину свого позитивного впливу за рахунок скорочення споживання інших товарів та послуг. Використання запропонованої системи формалізованої оцінки впливу соціальних надходжень на споживчі витрати домогосподарства дозволяє більш точно оцінювати міру ефективності державних заходів, спрямованих на захист малозабезпечених домогосподарств.

Наведений інструментарій потребує емпіричної апробації на загальнонаціональних та регіональних статистичних матеріалах, що обумовлює подальший напрям дослідження.